

خدمات متقابل نماز جمعه وانقلاب اسلامی

نویسنده: سید میلاد حسینی ✓

چکیده

نماز جمعه یکی از فرائض مهم اسلامی است که از زمان اولین برپایی اش تا به امروز فراز و نشیب‌هایی داشته است. بی‌شک می‌توان اوج دوران نماز جمعه عصر غیبت را در انقلاب اسلامی دانست. یکی از موضوعات قابل توجه این دوره، خدمات متقابل است که نماز جمعه و انقلاب اسلامی نسبت به یکدیگر داشته‌اند؛ پژوهش پیش‌رو به روش تحلیلی-توصیفی درصدد پاسخ به این پرسش است که خدمات متقابل نماز جمعه و انقلاب اسلامی به یکدیگر چیست؟

از فواید این پژوهش، بازخوانی ظرفیت‌های عبادی-سیاسی نماز جمعه در انقلاب اسلامی از یک طرف، و تبیین ظرفیت‌های انقلاب اسلامی در جهت تقویت نماز جمعه از طرف دیگر است. نمایش پیوند دین و حکومت، بسیج توده‌ها و مشارکت اجتماعی، ایجاد شور و حماسه نظامی، مدیریت بحران و امیدآفرینی، تحکیم وحدت اسلامی، توجیه و تبیین سیاست خارجی، راهبری سیاست‌های فرهنگی، فعال‌سازی ظرفیت‌های مردمی، تکریم ظرفیت‌های صنفی، از جمله خدمات نماز جمعه به انقلاب اسلامی است. احیای نماز جمعه، حفظ ماهیت اصیل نماز جمعه، مدیریت امور نماز جمعه، لغو موروثی بودن نماز جمعه برخی شهرها، تربیت خطبای شاخص در پرتوی انقلاب، تشخیص دادن به نماز جمعه در ماهیت شهری، تأمین بودجه ساخت مصلّا، از جمله خدمات انقلاب اسلامی به نماز جمعه است که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: نماز جمعه، خدمات نماز جمعه، انقلاب اسلامی، خدمات انقلاب اسلامی.

مقدمه

نماز جمعه یکی از فرائض مهم اسلام است که در زمان حضور معصوم علیه السلام بر همگان واجب عینی و در زمان غیبت، طبق نظر مشهور، واجب تخییری است. اولین نماز جمعه به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه اقامه شد و تا به امروز مانند بسیاری از موضوعات دینی، فراز و نشیب‌هایی داشته است. نماز جمعه همواره بین عامه پررنگ بوده است. شیعیان نیز از زمان صفویه بیشتر به آن توجه کرده‌اند. با وجود این، بی‌شک می‌توان اوج دوران نماز جمعه عصر غیبت را با توجه به مقتضیات مکانی و زمانی، پس از انقلاب اسلامی دانست. در این دوره، نماز جمعه در بسیاری از ابعاد، رنگ‌وبوی دیگری یافت.

یکی از ابعاد فراوان قابل بررسی این موضوع، خدمات متقابل است که نماز جمعه و انقلاب اسلامی نسبت به یکدیگر داشته‌اند؛ بر این اساس، پژوهش پیش‌رو درصدد پاسخ به این پرسش است که خدمات متقابل نماز جمعه و انقلاب اسلامی به یکدیگر چیست؟

در جست‌وجوی انجام شده با کلیدواژه‌های به‌کاررفته در این موضوع (نماز جمعه، خدمات نماز جمعه و ...) در پایگاه‌های اینترنتی نورمگز، سیویلیکا و مگیران، پیشینه‌ای برای این تحقیق یافت نشد؛ تنها مقاله دست‌آوردهای شبکه امامت جمعه بعد از انقلاب اسلامی (علی‌اصغر عزّتی/ رسم راهبری/ فصلنامه علمی مرکز تخصصی شهدای محراب/ شماره دوم بهار ۱۴۰۴) با موضوع تحقیق حاضر مرتبط است؛ مقاله مذکور، مهم‌ترین دستاوردهای شبکه امامت در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌ای را بررسی کرده است. به عبارتی، تمرکز اصلی مقاله نام برده شده، بر دست‌آوردهای نماز جمعه و در

پیوند دین و سیاست از مسائل در خور توجه حکمرانی دینی است. بر این اساس، از مهم‌ترین خدمات نماز جمعه به انقلاب اسلامی، نمایش پیوند ناگسستنی دین و حکومت و سیاست است؛ این یادآوری هفتگی، تأکیدی بر اصالت و اهمیت حکومت و سیاست است.

۲. بسیج توده‌ها و مشارکت اجتماعی

اجتماعاتی مردمی از به‌هم پیوستن آحاد مردم به‌وجود می‌آید. بسیاری از کشورها برای تشکیل چنین اجتماعاتی، در کنار تبلیغات فراوان، هزینه‌هایی گزافی می‌کنند؛ حتی گاه برای شرکت و عدم شرکت در اجتماعات مشوق‌ها و جریمه‌هایی در نظر می‌گیرند. نماز جمعه به دلیل عبادی-سیاسی بودن و به‌پیش‌توانه انگیزه‌های معنوی و همچنین داشتن جذابیت‌های رسانه‌ای، ظرفیتی عالی برای بسیج توده‌ها دارد؛ انقلاب اسلامی از همان ابتدا از این ظرفیت برای تشکیل اجتماعات گوناگون در زمینه‌های مختلف نظامی، سیاسی، فرهنگی و... نهایت استفاده را برده است.

امام خمینی رحمته‌الله علیه سال‌ها پیش از انقلاب، به این ظرفیت توجه داشت. ایشان در اهمیت احیای نماز جمعه می‌نویسد: «در خطبه روز جمعه این طور نبود که فقط یک سوره و دعایی بخوانند و چند کلمه‌ای بگویند؛ با خطبه‌های جمعه بسیج سپاه می‌شد و از مسجد به میدان جنگ می‌رفتند و کسی که از مسجد به میدان جنگ برود، فقط از خدا می‌ترسد و بس، و از کشته‌شدن و فقر و آوارگی نمی‌ترسد، و چنین سپاهی سپاه فاتح و پیروز است. هرگاه خطبه‌هایی را که راجع به جمعه است و

واقع خدمات نماز جمعه به انقلاب اسلامی است؛ بنابراین، به خدمات متقابل انقلاب اسلامی و نماز جمعه اشاره‌ای نداشته است. پژوهش پیش‌رو که به روش تحلیلی-توصیفی تنظیم شده، ضمن بررسی دست‌آوردهای نماز جمعه برای انقلاب اسلامی، دست‌آوردهای انقلاب اسلامی برای نماز جمعه را نیز بیان کرده است. از فواید این پژوهش، بازخوانی و شناخت بیش از پیش ظرفیت‌های عبادی-سیاسی نماز جمعه و تأثیر آن در فعالیت‌ها و رویدادهای انقلابی از یک طرف، و تبیین ظرفیت‌های انقلاب اسلامی در جهت تقویت نماز جمعه و در واقع تبیین دست‌آوردهای انقلاب اسلامی در این موضوع از سویی دیگر است.

در این پژوهش، ابتدا خدمات نماز جمعه به انقلاب اسلامی در زمینه‌های سیاسی اجتماعی، نظامی و فرهنگی بیان می‌گردد و سپس شواهدی برای این خدمات به صورت تحلیلی مطرح می‌شود. در ادامه نیز، خدمات انقلاب اسلامی به نماز جمعه در زمینه‌های ماهیتی و مدیریتی، بیان شده و مصادیقش ذکر خواهد شد.

الف. خدمات نماز جمعه به انقلاب

۱. نمایش پیوند دین و حکومت

نماز جمعه از مهم‌ترین نمایشگرهای ارتباط دین، عبادت، مردم و سیاست است؛ چنان‌که مقام معظم رهبری آن را نقشه راهنمایی می‌داند که هر هفته مسیر حرکت امت را رهنمون است: «نماز جمعه همچون نشانه‌های راهنما است که هر جمعه در مقابل دیدگان آحاد مردم قرار می‌گیرد و به آنان مسیر صحیح حرکت را نشان می‌دهد.»^[۱]

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه جمعه سراسر کشور، ۶/مهر/۱۳۸۹.

که عامل آن احساسات و عواطف است؛^[۳] برانگیختن احساسات و عواطف از راه‌های مختلفی ممکن است که یکی از اثرگذارترین آنها تصویرسازی است.

در طول انقلاب اسلامی که کشور سالیانی متوالی، مستقیم و غیرمستقیم درگیر جنگ نظامی بوده، یا در معرض تهدید جنگ و دشمنی قرار داشته،^[۴] نمازجمعه توانسته است در ایجاد شور و هیجان نظامی و برانگیختن احساسات حماسی نقش آفرینی کند؛ خطبه‌های نمازجمعه علاوه بر ارزش‌های عبادی، سیاسی، یک نمایش بزرگ رزمی و نظامی عمومی نیز هست؛ ایراد خطبه‌ها توسط امام جمعه به صورت ایستاده که نماد ایستادگی و آمادگی رهبران اسلامی است، اتکای به سلاح خطیب جمعه که نماد استفاده از تجهیزات نظامی زیر چتر ایمان است، همگی ابزاری است که می‌تواند به خوبی برای بسیج و تهییج عمومی استفاده شود.^[۵]

در طول جنگ تحمیلی هشت ساله، شهدا را به شهرهای خود منتقل می‌کردند و پس از برگزاری نمازجمعه، مردم ایشان را تشییع می‌نمودند و این خود باعث ایجاد احساس احترام به آن شهید و خانواده او و موجب تقویت روحیه انتقام جویی از دشمن در مردم می‌شد.^[۶]

۴. مدیریت بحران و امیدآفرینی

اجتماع مردم در نمازجمعه، فرصتی متمرکز در اختیار خطیب جمعه قرار می‌دهد تا

خطبه‌های حضرت امیر علیه السلام را ملاحظه کنید، می‌بینید که بنابراین بوده که مردم را به راه بیندازند و به حرکت درآورند و به مبارزه برانگیزند، برای اسلام فدایی و مجاهد بسازند و گرفتاری‌های مردم دنیا را برطرف کنند. اگر هر روز جمعه مجتمع می‌شدند و مشکلات عمومی مسلمانان را به یاد می‌آوردند و رفع می‌کردند، یا تصمیم به رفع آن می‌گرفتند، کار به اینجا نمی‌کشید. امروز باید با جدیت این اجتماعات را ترتیب دهیم و از آن برای تبلیغات و تعلیمات استفاده کنیم؛ به این ترتیب نهضت اعتقادی و سیاسی اسلام وسعت پیدا می‌کند و اوج می‌گیرد.^[۱]

تاریخ انقلاب اسلامی، مملوّ از به
صحنه کشیدن این ظرفیت هاست؛
بسیج نیروهای رزمنده و بدرقه آنها
به سمت جبهه‌های حق علیه باطل
در دوران جنگ تحمیلی هشت
ساله، قاب فراموش نشدنی‌ای از این
ظرفیت است.

خطبه‌های پرشور و مهیج ائمه جمعه در طول انقلاب و در سراسر کشور با تقویت اعتقادات دینی مردم توانست یک شبکه ارتباطی وسیع ایجاد نماید و وجدان اجتماعی جوانان را به سوی جبهه‌ها سوق دهد. مردم هر هفته پول و جواهرات و ... را به نمازجمعه تحویل می‌دادند و در کنار آنها صف‌های طولانی اعطای خون به وجود می‌آمد.^[۲]

۳. ایجاد شور و حماسه نظامی

در کنار شناخت و معرفت که پایه اساسی هر حرکتی است، نیروی دیگری برای حرکت و استمرار آن به نام انگیزه و هیجان دارد

۳. ر.ک: آدرخشی دیگر از آسمان کربلا، ص ۱۷-۲۲.
۴. ر.ک: بیانات مقام معظم رهبری در مراسم دانش آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری ارتش، ۷/مهر/۱۳۹۵.
۵. ر.ک: نمازجمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، ص ۹۵.
۶. ر.ک: نمازجمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، ص ۹۴.

۱. ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی، ص ۱۳۲.
۲. ر.ک: نمازجمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، ص ۸۹-۹۲.

همچون نهرهای کوچکی به سوی اجتماع جمعه روان می‌شوند و با اتصال به یکدیگر در میعادگاه نمازجمعه سیلی از جمعیت را تشکیل می‌دهند و تجلی درخشانی از آیه «وَأَعِظُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^[۷] می‌شوند.

گوش سپاری خیل جمعیت به خطبه‌های یک نفر به عنوان امام جمعه، هم‌نوایی آنها در سردادن شعارهای واحد علیه کفر و استکبار یا شعارهای حماسی و سیاسی در ابراز وفاداری به رهبری نظام و انقلاب اسلامی و در نهایت اقامه نمازی باشکوه و پرجمعیت پشت سر امام جمعه، همگی جلوه‌های وحدتی هستند که نمازجمعه به جامعه اسلامی تزریق می‌کند.

از آنجایی که انقلاب اسلامی از بدو پیروزی خود با انواع توطئه‌ها و تهدیدها، خصوصاً اختلاف افکنی و تجزیه و جنگ داخلی مواجه بوده است، به خوبی از ظرفیت نمازجمعه جهت وحدت‌آفرینی استفاده شده است. حتی در نمازجمعه اهل تسنن، مواضع درست و به موقع برخی از ائمه جمعه توانسته بحران‌های مذهبی و قومیتی را خنثی کند و وحدت‌آفرین باشد.

۶. توجیه و تبیین سیاست خارجی

فارغ از اینکه سیاست خارجی دولت‌های مختلف در طول انقلاب، چقدر هماهنگ با اصول انقلاب بوده‌اند، یا تا چه حد این اصول را در عمل پیاده کرده‌اند، نمازجمعه در مقاطعی، یکی از تریبون‌های اصلی جهت توجیه و روشن‌گری نسبت به تغییر گفتمان در سیاست خارجی بوده است؛ نمونه بارز این موضوع سیاست خارجی در دوران دولت سازندگی است.

از سال ۱۳۶۸ با پایان جنگ سرد، جنگ تحمیلی، حمله عراق به کویت و جنگ نفت در خلیج فارس، سیاست خارجی

علاوه بر مدیریت بحران‌ها، امیدآفرینی کند. مصداق این کارکرد نمازجمعه در طول انقلاب اسلامی فراوان است؛ مقام معظم رهبری درباره این ظرفیت نمازجمعه در روزهای اوج نیاز مردم به آرامش و امید می‌گوید:

«من در آن سال‌های اول انقلاب و روزهایی که تشنج و جنگ روانی دشمن علیه ما در حد اعلی بود، بالعیان مشاهده می‌کردم یکی از عواملی که در مقابل آن جنگ روانی عجیبی که دشمن به وسیله گروهک‌ها و غیرذلک راه انداخته بود، آرامش می‌داد همین نمازهای جمعه بود؛ نقش ائمه جمعه بود؛ لذا دشمن ائمه جمعه را نشان گرفت؛ چون می‌دید این‌ها چقدر نقش دارند»^[۸]

خطبه‌های تاریخی نماز جمعه
مقام معظم رهبری پس از شهادت
سردار سلیمانی و نماز جمعه
نصر، دو نمونه بارز مدیریت
بحران و امیدآفرینی به‌سیله
نمازجمعه است.

شرکت بیش از حد معمول مردم در نماز جمعه پس از آغاز جنگ دوازده روزه، آن هم بدون هماهنگی و دعوت نهادهای مربوطه، نشان داد، مردم نمازجمعه را همانند دوران جنگ تحمیلی مهم‌ترین قرارگاه اجتماعی خود می‌دانند؛ چنین حضور چشم‌گیری حاکی از این است که با وجود رسانه‌های اجتماعی متعدد، نمازجمعه همچنان می‌تواند در مدیریت بحران و امیدآفرینی نقش‌آفرین باشد.

۵. تحکیم وحدت اسلامی

یکی از بدهی‌ترین کارکردها و خدمات نمازجمعه به انقلاب اسلامی، وحدت‌آفرینی در سطح ملی است؛ هر جمعه جمعیت‌های خرد از گوشه و کنار شهرها و روستاها،

۲. آل عمران، آیه ۱۰۳.

۱. فريضة استثنائي، ص ۱۱۲.

سياست‌های فرهنگی گاهی مربوط به مسائل کلان ملی است؛ مسائلی همچون بحث حجاب و عفاف، فرزندآوری، کتابخوانی. گاهی نیز تابع سياست‌های عالی و ملی هستند و تبیین و راهبري متناسب با خود را می‌طلبند؛ تریبون نمازجمعه همیشه فرصتی بوده تا امام‌جمعه بتواند علاوه بر سياست‌های فرهنگی حوزه خود، نسبت به سياست‌های ملی نیز تبیین و راهبري داشته باشد.

۸. فعال‌سازی ظرفیت‌های مردمی

برگزاری نمازجمعه به دلیل ماهیت مردمی آن، بستری مناسب جهت پرورش استعدادهاى مختلف مردمی و استفاده از آنها در سایر بخش‌هاست.

عوامل گوناگون اجرایی نمازجمعه، از عوامل انتظامات و اجرا گرفته تا تیم‌های متعدد جهت برنامه‌های مختلف فرهنگی و دینی در حاشیه قبل و بعد از نمازجمعه، همگی زمینه‌هایی برای شناسایی، پرورش و رشد استعدادهاى مردمی است؛ پرورش سه مجری استانی صداوسیما توسط یکی از مجریان پیش‌کسوت نمازجمعه شیعیان زاهدان، نمونه‌ای از این استعدادیابی و فعال‌سازی مذکور است.

۹. تکریم ظرفیت‌های صنفی

یکی از سنت‌های نمازجمعه بعد از انقلاب، اشاره به مناسبت‌های برجسته تقویم است. برخی از این مناسبت‌ها متعلق به اصناف است و به بهانه یادروز آنها، از خدماتشان تقدیر لسانی می‌شود یا حتی پس از اقامه نماز، با هدایایی از برخی چهره‌های برگزیده اصناف تقدیر عملی می‌گردد؛ این تقدیر که در بسیاری از اوقات در حضور نیروهای آن صنف به عمل می‌آید، به نوعی تکریم و تشخیص دادن به اصناف خدوم است که

منطقه‌ای دولت ایران به سمت تنش‌زدایی و بهبود روابط با کشورهای منطقه، ایجاد ترتیبات امنیتی با مشارکت دولت‌های منطقه، میانجی‌گری در مناقشات منطقه‌ای و سياست‌زدایی از اوپک حرکت کرد.

در راستای توجیه سياست جدید خارجی از تریبون نمازجمعه، رئیس‌جمهور وقت، مرحوم آقای هاشمی در مهر ۱۳۶۸ در خطبه‌های نمازجمعه تهران ضرورت این سياست‌ها را تبیین کرد؛ همچنین ایشان در اسفند ۱۳۶۹ نیز در خطبه‌های نمازجمعه، سياست دولت ایران را نسبت به همسایگان تشریح کرد.^{۱۱}

جدا از سياست دولت‌های بعد از انقلاب که ممکن است دچار دگرگونی‌های اساسی در ادوار مختلف شده باشد، همواره تریبون نمازجمعه فرصتی برای دفاع از سياست‌های اصولی نظام و رهبری انقلاب بوده است و ائمه جمعه در سراسر کشور، تشریح مواضع اصولی رهبر انقلاب را جزء وظایف اصلی و غیرقابل مغفول خود می‌دانند.

۷. راهبري سياست‌های فرهنگی

نمازجمعه به عنوان قرارگاه و قلب فرهنگی شهر،^{۱۲} به صورت هفتگی مجمع گروه‌های مختلف فرهنگی، خصوصاً مساجدی است که هر یک در گوشه‌ای از شهر فعالیت دارند؛ امام‌جمعه هر هفته این فرصت را دارد تا در حضور هسته سخت فرهنگی حوزه مأموریت خود، ائمه جماعات و مربیان، نمازگزاران مساجد و ... به تبیین اصول و بایسته‌های فرهنگی بپردازد و سياست‌های فرهنگی را راهبري کند.

۱. رک: بررسی تأثیر خطبه‌های نمازجمعه بر تحولات سیاسی خارجی ایران، ص ۳-۵.
۲. رک: بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور، ۱۴/دی/۱۳۹۴.

محترم و مکرمی بود - مرحوم آقای حاج شیخ غلامحسین تبریزی - که مرد بسیار هم عالم، هم متقی، هم زاهد [بود] که ربطی به حکومت نداشت؛ از این قبیل هم داشتیم؛ لکن در خیلی از شهرهای دیگر، امام جمعه منصوب آن حکومت‌های طاغوت بود. مردم هم نمی‌رفتند و اعتنا هم نمی‌کردند. آن نمازجمعه‌ای که حاکم طاغوتی آن را بگذارد، برای مردم جذاب نیست و مردم هم نمی‌رفتند ...»^[۴]

شور و هیجان انقلابی و دمیدن روحی تازه در کالبد ملت پس از انقلاب، عامل مهمی در افزایش کمی و کیفی نمازجمعه شد؛ در این دوره، نمازجمعه رشد چشمگیری کرد و اگرچه در برخی مقاطع به دلایلی با فرازونشیب‌هایی همراه بوده، اما در مجموع، برگزاری نمازجمعه در بیش از ۸۰۰ پایگاه، با هیچ‌یک از دوران‌های تاریخی عصر غیبت قابل قیاس نیست؛ بنابراین، احیای واقعی نمازجمعه در دوران انقلاب اسلامی اتفاق افتاد و این یکی از بزرگ‌ترین دست‌آوردهای انقلاب و خدمات انقلاب اسلامی به نمازجمعه است.

۲. حفظ ماهیت اصیل نمازجمعه

ماهیت و روح اصیل نمازجمعه، در هم تنیدگی مسائل عبادی و سیاسی است؛ این را می‌توان از ترکیب دو خطبه با دو رکعت نماز و محتوای خطبه‌ها به خوبی برداشت کرد؛ امام رضا علیه السلام درباره خطبه نمازجمعه می‌فرماید:

«إِنَّمَا جُعِلَتِ الْجُمُعَةُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِأَنَّ الْجُمُعَةَ مَشْهُدٌ عَامٌّ قَارَأَ أَنْ يَكُونَ لِلْأَمِيرِ سَبَبٌ إِلَى مَوْعِظَتِهِ وَتَرْغِيبِهِ فِي الطَّاعَةِ وَتَرْهِيْبِهِ مِنَ الْمَعْصِيَةِ وَتَوْقِيفِهِ عَلَى مَا رَأَى مِنْ مَضْلَحَةٍ دِينِيَّةٍ وَدُنْيَاةٍ وَ يُخَبِّرُهُمْ بِمَا وَرَدَ عَلَيْهِمْ مِنَ (الْأَقَايِ مِنْ) الْأَهْوَالِ الَّتِي لَهُمْ فِيهَا الْمَضَرَّةُ وَالْمَنْفَعَةُ وَلَا يَكُونُ الصَّابِرُ فِي الصَّلَاةِ مُنْقَضِلًا وَلَيْسَ بِفَاعِلٍ غَيْرُهُ مِمَّنْ يُؤْمَرُ النَّاسُ فِي غَيْرِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَأَتَمَّا جُعِلَتْ خُطْبَتَيْنِ

۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه جمعه سراسر کشور، ۱۴/۵/۱۳۹۴.

می‌تواند در رضایت کاری نیروها یا کیفیت خدمات آنان و در نتیجه رضایت عمومی تأثیرگذار باشد.

ب. خدمات انقلاب به نمازجمعه

۱. احیای نمازجمعه

به دنبال انتقاد حکومت عثمانی از شیعیان به سبب برگزار نکردن نمازجمعه، با تلاش شیعیان و علماء خصوصاً محقق کرکی در دوران صفویه به تدریج نمازجمعه در ایران گسترش یافت و امامت جمعه منصبی حکومتی گردید. در دوره قاجار نیز امامت جمعه منصبی حکومتی و موروثی بود؛ اما به دلیل کاهش اعتبار مناصب مذهبی، به تدریج اهمیت خود را از دست داد.^[۵] در دوران پهلوی، امامان جمعه، به‌ویژه در شهرهایی مانند تهران، چون ارتباط رسمی با حکومت داشتند، غالباً از مقبولیت مردمی برخوردار نبودند و اقامه نمازجمعه نیز چندان رونق نداشت؛^[۶] البته برخی عالمان بر پایه فتوا به وجوب تخیری یا تعیین نمازجمعه، این نماز را اقامه می‌کردند که چون به حکومت وابسته نبود، با اقبال عمومی مواجه می‌شد.^[۷]

مقام معظم رهبری در ترسیم وضعیت نمازجمعه قبل از انقلاب می‌گوید: «اما از نمازجمعه در دوران حکومت طاغوت محروم بودیم. در بعضی از شهرها به عنوان همان روش قدیم، حکام یک نفر را معین می‌کردند و می‌گذاشتند؛ البته در بعضی از شهرها هم مثل مشهد، امام جمعه

۱. رک: مطالعه تطبیقی سیاست‌ها و اهداف برگزاری نمازجمعه در جمهوری اسلامی ایران، عربستان و ترکیه، ص ۱۳۲.
۲. رک: گزارشی از دوازدهمین گردهمایی سراسری ائمه جمعه، ص ۸۴.
۳. فرزنانگان خوانسار، ج ۱، ص ۱۳۳.

لَيَكُونَنَّ وَاحِدَةً لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ وَالتَّمَجِيدُ وَالتَّقْدِيسُ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْأُخْرَى لِلْحَوَائِجِ وَالْإِنْذَارُ وَالْإِنْذَارُ وَالِدَّاعِ وَلَمَّا يُرِيدُ أَنْ يُعَلِّمَهُمْ مِنْ أَمْرِهِ وَنَهْيِهِ مَا فِيهِ الصَّلَاحُ وَالْقَسَادُ؛ عَلَتْ أَيْنَكِه خطبه در روز جمعه قرار داده شده این است که چون جمعه روز حضور عاظمه مردم است، حاکم وسیله‌ای برای پند و اندرز آنان داشته باشد و مردم را به طاعت تشویق کند و از معصیت برحذر دارد و از تصمیم خود درباره مصالح دین و دنیایشان، آگاه سازد و از آنچه از گوشه‌وکنار می‌رسد و حوادثی که در آنها برای مردم سود و زیانی هست، خبردار کند. کسی که در نماز امامت می‌کند، جدا و منفصل نباشد و غیر از او شخص دیگری از کسانی که در غیر از روز جمعه امامت می‌کنند، این کار را انجام نمی‌دهد. دو خطبه قرار داده شده تا در یکی حمد و ثنا و تمجید و تقدیس الهی کنند و در دیگری نیازها، هشدارها و دعاها را قرار دهند و اوامر و نواهی و دستوراتی که به اصلاح و فساد جامعه اسلامی مرتبط است، به آنها اعلام دارند.»^[۱]

بنابراین، عبادی و سیاسی بودن، دو بخش جدایی‌ناپذیر نمازجمعه هستند؛ با وجود این، در برخی کشورهای اسلامی نمازجمعه از ماهیت اصیل خود فاصله گرفته است؛ نمازجمعه که می‌تواند مبدأ حرکت عظیمی گردد، در اثر نفوذ حکومت‌های فاسد چنان بی‌روح و بی‌رمق شده است که عملاً آثار مثبتی در پی ندارد و تشریفاتی برپا می‌شود. مهم‌ترین نمازجمعه سال، نمازجمعه قبل از رفتن به عرفات است که حجاج خانه خدا از سراسر جهان در آن شرکت دارند. سزاوار است که برای تهیه چنین خطبه‌ای ماه‌ها مطالعه کنند و به برکت آگاهی‌دادن به جامعه اسلامی، مشکلات مهمی را حل کنند؛ اما با نهایت تأسف در این ایام مشاهده می‌شود که

مسائل بسیار پیش‌پاافتاده مطرح می‌شود و خبری از مسائل اصولی نیست.^[۲] این درحالی است که پس از انقلاب و در جمهوری اسلامی، با حفظ ماهیت و فلسفه نمازجمعه، همواره در خطبه‌های دوم، به امور سیاسی و مسائل روز پرداخته شده، طوری که اگر خطبه‌های دوم نمازجمعه‌های پس از انقلاب را بررسی کنیم، می‌توان تاریخ و وقایع سیاسی شهرها را استخراج کرد.

۳. مدیریت امور نمازجمعه

یکی دیگر از خدمات انقلاب اسلامی به نمازجمعه، تأسیس تشکیلاتی فراگیر برای مدیریت امور مربوطه در دوران پس از انقلاب اسلامی است؛

بعد از گسترش نمازهای جمعه و با پیشنهاد آیت‌الله خامنه‌ای در سال ۱۳۶۳ ش، هیئتی هفت‌نفره توسط امام خمینی رحمته‌الله مأمور تدوین آیین‌نامه و رسیدگی به امور مربوط به امامان جمعه شدند و «شورای دبیرخانه مرکزی ائمه جمعه» را تشکیل دادند. در سال ۱۳۷۱ ش نام این شورا به «شورای دبیرخانه مرکزی ائمه جمعه» تغییر یافت.

در سال ۱۳۷۲ ش، «شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه» جایگزین شورای قبلی شد و تا به امروز به همین نام شناخته می‌شود. تعیین و نظارت بر ائمه جمعه، رسیدگی به شکایات نمازجمعه، سیاست‌گذاری برای بهبود کیفیت و تأثیرگذاری و حفظ استقلال نهاد از جهت‌گیری‌های سیاسی از وظایف شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه است. خدمات مختلف حمایتی، علمی، پژوهشی و ... که به ائمه جمعه و نمازهای جمعه ارائه می‌شود، همگی جهت ارتقای کمی و کیفی

۱. وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۳۴۴.

۲. تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۳۶.

هر یک مشعلی فروزان در جایگاه امامت جمعه و راهبری و هدايت‌گري منطقه خود شدند و اين يکي از خدمات انقلاب اسلامي به نمازجمعه است.

نمونه‌هاي بارز اين ائمه جمعه، شخصيت‌هايي بودند که در اين جايگاه جان خود را نثار اسلام و انقلاب کردند و به شهداي محراب معروف شدند؛ آيات، سيد محمدعلی قاضي طباطبائي، سيد اسدالله مدني، محمد صدوقي، سيد عبدالحسين دستغيب، عطاءالله اشرفي اصفهاني، پنج شهيد محراب در دوره انقلاب اسلامي هستند.

براي نمونه درباره شخصيت برجسته اين افراد و تأثيرگذاري آنان بر مردم، به کلام مقام معظم رهبري درباره شهيد صدوقي اشاره مي‌شود:

«من فراموش نمي‌کنم آن روزهاي که هنوز ملت ايران شهيد پيروي را نچشيده بود. مردم شهرهاي مختلف اين کشور هر کدام به قدر توانايي‌شان، به قدر همتشان براي به سرانجام رساندن اين حرکت عظيم کاري مي‌کردند. من آمدم يزد. وضعيتي که در شهر يزد من ديدم، براي من شگفت‌آور بود؛ آن روحيه پرتپش انقلابي در کنار نظم و انضباط و آرامش و متانت. در اين شهر من مرحوم آيت‌الله شهيد صدوقي را در آن دوره نه به عنوان فقط يک روحاني برجسته در يک شهر، بلکه به عنوان يک رهبر ديني و سياسي و فرهنگي، يک رهبر انقلابي تمام‌عيار در اين شهر يزد و در شهرهاي سرتاسر استان مشاهده کردم و احساس کردم. چند روزي من در يزد بودم، وضع شهر را ديدم. از تبديد مي‌آمدم. شهرهاي ديگر را هم ديده بودم و بعد ديدم؛ اما وضع يزد بدون اغراق يک وضع استثنائي بود.»^[۱]

۱. بيانات مقام معظم رهبري در دیدار با مردم يزد، ۱۲/ دی/ ۱۳۸۶.

نمازجمعه است؛ راه‌اندازي مرکز تخصصي شهداي محراب و تربيت دانش‌پژوهان رشته امامت جمعه و جماعت، از جمله خدمات شوراي سياست‌گذاري در سال‌هاي اخير است که به برکت انقلاب اسلامي و حمايت‌هاي نظام جمهوري اسلامي محقق شده است.

۴. لغو موروثي بودن نمازجمعه برخي شهرها

چنان‌که گذشت، از دوره قاجار، منصب امامت جمعه موروثي شد. بررسي اسامي ائمه جمعه برخي از شهرها نشان مي‌دهد که اين موضوع تا قبل از انقلاب نيز وجود داشته است؛ به عنوان نمونه امام جمعه تهران در زمان پهلوي از سال ۱۳۲۴ تا ۱۳۵۷ ش، سيدحسن امامي فرزند سيدميرزا ابوالقاسم تهراني، نوه سيدزين العابدین امام جمعه، نواده ميرزا ابوالقاسم امام جمعه بود که همگي امام جمعه تهران بوده‌اند. از جمله مناطق ديگري که ائمه جمعه آن به صورت موروثي انتخاب مي‌شدند، دزفول، خوانسار و برقان بود؛ اگرچه موروثي بودن الزاماً چيز بدی نبود و برخي ائمه جمعه برسرکار آمده، علاوه بر شرافت اجدادي خود، واجد شرايط شرعي و مقبوليت مردمي نيز بودند، اما نفس موروثي بودن راه انتخاب اصلح را در مواقع لزوم مي‌بست.

فرايند انتخاب امام جمعه بعد از انقلاب اسلامي از طريق تشکيلاتي که براي اين امر به وجود آمد، اين امکان را فراهم کرد تا هر زمان که مصالحی اقتضای تغيير امام جمعه را داشته باشد، اين تغيير انجام شود و مانعي نداشته باشد.

۵. تربيت خطبای شاخص در پرتوی انقلاب

دست‌وپنجه نرم کردن طلاب با طاغوت و مبارزاتشان قبل از انقلاب از آنان شخصيت‌هايي ساخت که پس از انقلاب

این اتفاق مثبت از خدماتی بود که پس از انقلاب اسلامی محقق گردید.

۷. تأمین بودجه و ساخت مصلّا

برخلاف گذشته‌های دور و نزدیک قبل از انقلاب که به دلایل مختلف، جمعیت نمازجمعه می‌توانست در مساجد شهرهای کوچک و بزرگ جای شود، پس از انقلاب با رشد جمعیت از یک طرف و اقبال بی‌نظیر مردم از طرف دیگر، احساس نیاز به ساخت مصلاهای بزرگ که مخصوص برپایی نمازجمعه باشد، روزبه‌روز بیشتر شد؛ اگرچه همیشه مردم در ساخت مصلّا نمازجمعه مشارکت داشته‌اند، اما گاهی هزینه بالای ساخت مصلّا خارج از توان مردم بود و بدون بودجه حاکمیتی ممکن نمی‌شد؛ اختصاص میلیاردها ریال بودجه دولتی برای ساخت مصلّا در طول دوران پس از انقلاب ضمن نشان‌دادن اهمیت بالای نمازجمعه برای حاکمیت، یکی از خدماتی است که انقلاب به نمازجمعه داشته است.

نتیجه‌گیری

دوران پس از انقلاب اسلامی، مهم‌ترین دوره تاریخ نمازجمعه عصر غیبت است؛ در این دوره، نمازجمعه و انقلاب اسلامی خدمات متقابل نسبت به یکدیگر داشته‌اند که در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفت. ازجمله خدماتی که از نمازجمعه نسبت به انقلاب اسلامی برشمرده شد، عبارت بودند از:

۱. نمایش پیوند دین و حکومت: نمایش پیوند دین و حکومت و سیاست، مشروعیت‌بخشی به سیاست با محوریت مردم است.
۲. بسیج توده‌ها و مشارکت اجتماعی: تشکیل اجتماعات گوناگون در زمینه‌های مختلف نظامی، سیاسی، فرهنگی و...

علاوه بر شهدای محراب، ائمه جمعه شاخص دیگری نیز بودند که می‌توان آنان را تربیت‌یافتگان مکتب انقلاب دانست؛ افرادی همچون مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای خطیب تاریخی نماز جمعه تهران از سال ۱۳۵۸ ش تاکنون، آیت‌الله مشکینی در قم، حجت‌الاسلام احسان‌بخش در رشت، حجت‌الاسلام جمی در آبادان و ... نمونه‌هایی هستند که در تهران و دیگر شهرهای ایران، با روحیه‌ای انقلابی الهام‌بخش مردم بوده‌اند.

۶. تشخیص دادن به نمازجمعه در ماهیت شهری

ماهیت بصری شهرها اولین چیزی است که به چشم می‌آید و می‌تواند نشان‌گر مسائل زیادی از جمله بازتاب تعلقات فرهنگی و تاریخی شهر باشد؛ تابلوهای نصب‌شده در سطح شهر اعم از تابلوهای تبلیغاتی یا تابلوهای راهنمایی، جزئی از ماهیت بصری شهر هستند که برخی از آنها جنبه‌ای فراتر از یک تابلو دارند؛ مثلاً اگر وارد شهری شویم و از بدو ورد با تابلویی برخورد کنیم که عکسی از یک قلعه تاریخی را نشان می‌دهد و مدام با تابلوهای راهنمایی‌ای مواجه شویم که ما را به آن قلعه تاریخی راهنما می‌شود، پی خواهیم برد که قلعه کذایی عنصری اصلی در ماهیت این شهر است.

پس از انقلاب اسلامی، در بسیاری از شهرها تابلوهای تبلیغاتی نمازجمعه و همچنین تابلوهای راهنمایی که مردم را به سمت مصلّا نمازجمعه دلالت می‌دهد، در کنار سایر تابلوهای مهم شهری نصب شدند؛ نصب این تابلوها نشان‌دهنده اهمیت عنصر نمازجمعه در بافت ماهیتی شهر و موضوعیت دادن به آن در ماهیت بصری شهر است؛

۳. **مدیریت امور نمازجمعه:** تأسیس تشکیلاتی فراگیر برای مدیریت امور مربوطه، تأسیس مرکز تخصصی تربیت امام جمعه و سایر خدمات حمایتی، علمی، پژوهشی و ... جهت ارتقای کمی و کیفی نمازجمعه است.

۴. **لغو موروثی بودن نمازجمعه برخی شهرها:** این امکان را فراهم کرد تا در صورت لزوم فردی اصلح را انتخاب کرد.

۵. **تربیت خطبای شاخص در پرتوی انقلاب:** خطبای انقلابی با روحیه ای مردمی و ضد استکباری از جمله دست آوردهای انقلاب اسلامی است.

۶. **تشخص دادن به نمازجمعه در ماهیت شهری:** در نظر گرفتن عنصر نمازجمعه در بافت ماهیتی شهر و موضوعیت دادن به آن در ماهیت بصری شهر، نشان از اهمیت دادن به نمازجمعه دارد که در دوره انقلاب اسلامی اتفاق افتاد.

۷. **تأمین بودجه و ساخت مصلّا:** اختصاص میلیاردها ریال بودجه دولتی برای ساخت مصلای نمازجمعه، یکی دیگر از خدمات انقلاب اسلامی به نمازجمعه است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آذرخی دیگر از آسمان کربلا، محمدتقی مصباح یزدی، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۲.
۳. پایگاه اطلاع رسانی Khamenei.ir.
۴. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، تهران، انتشارات اسلامیه، ۱۳۷۴.
۵. وسائل الشیعه، محمّد بن حسن حرّ عاملی، مؤسسه آل البیت (علیه السلام)، ۱۳۶۷.
۶. فرزندگان خوانسار، احمد رضا کشوری، نشر دبیرخانه کنگره آقا حسین خوانساری، ۱۳۷۸.

که با تقویت اعتقادات دینی در مردم بوده است.

۳. **ایجاد شور و حماسه نظامی:** ایراد خطبه ها توسط امام جمعه به صورت ایستاده، اتکای به سلاح، تشییع شهدا بعد از نمازجمعه، نماد و نمودی از نمایش و تهییج نظامی زیر چتر ایمان است.

۴. **مدیریت بحران و امیدآفرینی:** اجتماع حضوری و بزرگ مردم در نمازجمعه فرصتی جهت مدیریت بحران های پیش آمده و امیدآفرینی بوده است.

۵. **تحکیم وحدت اسلامی:** اتصال جمعیت های خرد در نمازجمعه و تشکیل جمعیتی واحد، فرصتی مناسب جهت وحدت آفرینی ایجاد می کند.

۶. **توجیه و تبیین سیاست خارجی:** نمازجمعه در مقاطعی، یکی از تریبون های اصلی جهت توجیه و روشن گری نسبت به تغییر گفتمان در سیاست خارجی بوده است.

۷. **راهبری سیاست های فرهنگی:** نمازجمعه به عنوان قرارگاه و قلب فرهنگی، به صورت هفتگی ظرفیتی جهت راهبری فرهنگی شهر است.

۸. **فعال سازی ظرفیت های مردمی:** ماهیت مردمی نمازجمعه، بستری مناسب جهت پرورش استعداد های مختلف مردمی است.

۹. **تکریم ظرفیت های صنفی:** مناسبت های هفتگی و تقدیر و تکریم اصناف در نماز جمعه، به بهبود رضایت عمومی می انجامد. از جمله خدمات انقلاب اسلامی نسبت

نمازجمعه نیز به این موارد اشاره شد:

۱. **احیای نمازجمعه:** یکی از بزرگ ترین دست آوردهای انقلاب اسلامی است که در این دوره نمازجمعه کمی و کیفی رشد چشمگیری کرد.

۲. **حفظ ماهیت اصیل نمازجمعه:** ماهیت ترکیبی عبادی-سیاسی نماز جمعه، به خوبی در دوره انقلاب اسلامی احیاء و حفظ شد.

۷. فريضة استثنائي، هادي قهار و حجت اميري، قم، شورای سياست‌گذاري ائمه جمعه، ۱۴۰۳.
۸. مقاله بررسی تأثیر خطبه‌های نماز جمعه بر تحولات سياسي خارجي ايران، ماهنامه آفاق علوم انساني، شماره ۸۴، فروردین ۱۴۰۳.
۹. مقاله مطالعه تطبيقي سياست‌ها و اهداف برگزاری نماز جمعه در جمهوری اسلامی ايران، عربستان و ترکیه، فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایراني، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۱.
۱۰. مقاله نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۸، تابستان ۱۳۷۶.
۱۱. نقش روحانیت در نظام اسلامی، شورای سياست‌گذاري ائمه جمعه، ۱۳۷۵.
۱۲. ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی، امام خمینی رحمته الله علیه، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه، ۱۳۹۴.